

7. Непокупный, А. П. Балто-севернославянские языковые связи / А. П. Непокупный. – Киев : Наук. думка, 1976. – 227 с.
8. Перапіс войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 года / редкал.: Г. Я. Галенчанка (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 442 с.
9. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. / уклад. Ю. Ф. Мацкевіч, А. І. Грынавецкене, Я. М. Рамановіч [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 5 т.
10. Abramowicz, Z. Słownik historycznych nazw osobowych Białostocczyzny (XV–XVII w.) : w 2 t. / Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz; red. L. Dacewicz. – Białystok, 1997–1998. – 2 t.
11. Bednarczuk, L. Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego / L. Bednarczuk. – Kraków : Lexis, 2010. – 311 s.
12. Bystroń, J. S. Megalomania narodowa / J. S. Bystroń. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1995. – 184 s.
13. Lietuvių pavardžių žodynas : 2 t. / A. Vanagas, V. Maciejauskiene, M. Razmukaite. – Vilnius : Mokslas, 1985–1989. – 2 t.
14. Rymut, K. Nazwiska Polaków : słownik hist.-etymologiczny : w 2 t. – Kraków : Pol. Akad. Nauk, Inst. Języka Pol., 1999–2001. – 2 t.

Алена Дзядова

ЛІНГВАКРАІНАЗНАЎЧАЯ СПЕЦЫФІКА БЕЗЭКВІВАЛЕНТНЫХ НАЗВАЎ СА ЗНАЧЭННЕМ ГАСПАДАРЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ЧАЛАВЕКА

У апошнія дзесяцігоддзе ў айчынным мовазнаўстве актывізаваўся лінгвакраіназнаўчы падыход да вывучэння лексічных адзінак як літаратурнага, так і дыялектнага ўзроўняў. Даследаванне нацыянальна маркіраваных слоў у лінгвакраіназнаўчым аспекце мае на мэце выяўленне асаблівасцей іх семантыкі, інфарматыўнага зместу, сэнсавых адценняў і канатацый на ўзроўні, максімальна набліжаным да ўспрыняцця носьбітамі пэўнай мовы і культуры.

Кожны народ, які жыве ў пэўных геаграфічных, сацыяльна-палітычных і культурных умовах, мае сваю гісторыю і традыцыі, нацыянальную ідэялогію і пэўны ўзровень сацыяльна-эканамічнага развіцця, а таму аднастроўвае навакольную рэчаіснасць па-свойму. Словы, якія абазначаюць гэтыя асаблівасці, складаюць істотную долю неэквівалентнай часткі лексічнай сістэмы мовы і называюцца безэквівалентнымі, бо іх нельга перакласці на іншую мову пры дапамозе аднаслоўнага лексічнага адпаведніка.

Цікавы і багаты матэрыял для лінгвакраіназнаўчых даследаванняў уяўляе сабой побытавая безэквівалентная лексіка беларускай мовы – дастаткова вялікая група лексічных адзінак, семантыка якіх рэпрэзентуе асаблівасці традыцыйнай культуры нашага народа, яго працоўнай і гаспадарчай дзейнасці ў мінулыя часы. Безэквівалентныя побытавыя найменні, якія выступаюць як нацыянальна адметная і ўнікальная частка лексічнай сістэмы беларускай мовы, не проста адрозніваюць яе слоўнікавы склад ад

слоўнікавага складу рускай мовы, але і дастаткова глыбока і поўна адлюстроўваюць гісторыка-культурныя рэаліі беларускага народа.

Неабходнасьць глыбокага і ўсебаковага вывучэння безэквівалентнай побытавай лексікі беларускай мовы абумоўлена сёння некалькімі прычынамі: 1) хуткімі зменамі традыцыйнага народнага побыту і матэрыяльнай культуры беларусаў, што спрыяе знікненню з актыўнага ўжытку некаторых безэквівалентных слоў з выразнай нацыянальна-культурнай семантыкай; 2) наяўнасцю ў вусным маўленні даволі распаўсюджанай з’явы лексічнай руска-беларускай інтэрферэнцыі, якая з’яўляецца ва ўмовах білінгвізму пашыранай найперш у побытавай сферы. Крыніцай нашага даследавання выступае лексікаграфічнае выданне І. Р. Шкрабы “Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі” (у рускамоўным дачыненні) [2].

Семантычная разнастайнасць безэквівалентнай побытавай лексікі дазваляе вылучыць у яе межах чатыры найбольш прадстаўлення ў колькасных адносінах лексіка-семантычныя групы (далей ЛСГ): 1) назвы са значэннем гаспадарчай дзейнасці чалавека; 2) назвы прадметаў хатняга ўжытку; 3) назвы адзення, галаўных убораў, тканін і абутку; 4) назвы ежы, пітва і страў беларускай нацыянальнай кухні.

Аб’ектам нашай увагі ў гэтым артыкуле выступаюць найменні першай ЛСГ, у склад якой уваходзяць безэквівалентныя ў рускамоўным дачыненні словы, што намінуюць асаблівасці сельскагаспадарчай, земляробчай і прафесійнай дзейнасці чалавека, і ў сілу сваёй намінацыйнай функцыі нясуць у сабе звесткі пра нацыянальна-культурныя адметнасці побытавай сферы нашага народа.

Сярод безэквівалентных найменняў ЛСГ назваў са значэннем гаспадарчай дзейнасці чалавека найбольш пашыраны размоўныя назвы сельскагаспадарчых злаковых культур тыпу **азімка** – рус. *озимая пшеница* [2, с. 20]; **збавына** – рус. *обобщённое название злаковых хлебных культур* [2, с. 107] і інш. Паколькі беларусы спрадвеку займаліся жывёлагадоўляй, лексічны склад беларускай мовы багаты на найменні, якія адлюстроўваюць асаблівасці жывёлагадоўчай дзейнасці. Намі вызначаны некалькі безэквівалентных слоў, якія абазначаюць раслінны корм для свойскай жывёлы. Напрыклад, **аброк** – рус. *корм для лошадей* [2, с. 14]; **гічаны (гічан)** – рус. *ботва свёклы, брюквы* [2, с. 63]; **зелле** – рус. *зелёный корм для домашних животных* [2, с. 112]. Сустрэкаюцца безэквівалентныя лексічныя адзінкі размоўнага характару, якія намінуюць свойскіх жывёл у залежнасці ад часу – пары года, калі яны нарадзіліся. Напрыклад, **асянчук** – рус. *домашнее животное или птица, родившиеся осенью* [2, с. 28]; **вясянчук** – рус. *домашнее животное или птица, родившиеся весной* [2, с. 45]; **пярэзімак (перазімак)** – рус. *домашнее животное прошлогодного приплода* [2, с. 238].

З часоў глыбокай старажытнасці паляўніцтва было адным з найбольш пашыраных відаў гаспадарчай дзейнасці беларусаў. Для гэтага віду заняткаў была прызначана спецыяльная паляўнічая зброя. Значэнні безэквівалентных найменняў размоўнага характару яскрава пацвярджаюць гэта. Напрыклад, **куркоўка** – рус. *охотничье курковое ружьё* [2, с. 145]; **ламанка** – рус. *охотничье ружьё, которое заряжается готовыми зарядами в гильзах* [2, с. 148].

На тэрыторыі Беларусі шмат розных вадаёмаў – ад вялікіх азёр да маленькіх рачулак. Таму рыбалоўства з даўніх часоў было шырока распаўсюджана ў нашых продкаў, якія выкарыстоўвалі розныя віды прыстасаванняў – гэта і невады, і сеткі, і кручковыя снасці. У лексічнай сістэме беларускай мовы шырока функцыянуюць безэквівалентныя словы для называння рыбалоўных прылад. Напрыклад, размоўныя лексемы **жыўцоўка** – рус. *удочка, предназначенная для ловли на живца* [2, с. 88]; **засубень** – рус. *рыболовный крючок* [2, с. 93] і інш.

Да лексічных адзінак, якія ўваходзяць у дадзены ЛСГ і сваім значэннем рэпрэзентуюць гаспадарчую дзейнасць нашага народа, адносяцца назвы разнастайных прылад працы і іх частак. Напрыклад, **вілачнік** – рус. *черенок вил или ухвата* [2, с. 46]; **грабільня** – рус. *черенок грабель* [2, с. 66]; **драбіна** – рус. *решётка в телеге* [2, с. 79]; **дратаванка** – рус. *кнут, свитый из трёх верёвочек, гибкий как проволока* [2, с. 79]; **шуфель (шуфля)** – рус. *объёмная лопата, используемая в функции совка* [2, с. 313].

Шмат розных паводле значэння безэквівалентных слоў выкарыстоўваецца ў лексічным складзе беларускай мовы для абазначэння пабудовы гаспадарчага і жыллёвага прызначэння. Гэта невыпадкова, бо “жыллё з’яўляецца найважнейшым кампанентам матэрыяльнай культуры, які арганічна звязаны з гаспадарча-бытавым укладам, з матэрыяльным і духоўным жыццём, з вятворчымі традыцыямі народа” [1, с. 66].

Значэнні шматлікіх безэквівалентных побытавых лексем сведчаць пра адметнасці гаспадарчай дзейнасці беларуса-селяніна. Прывядзём у якасці прыкладаў назвы гаспадарчых пабудовы ці іх частак: **вазоўня** – рус. *сарай для телег* [2 с. 36]; **жардзянік** – рус. *жердяной забор* [2, с. 85]; **каптур** – рус. *конусообразный навес над чем-либо* [2, с. 128]; **прыганак** – рус. *ступеньки крыльца* [2, с. 229] і інш.

Дастаткова часта безэквівалентныя назвы пабудовы матывуюцца іх прызначэннем. Напрыклад, **лецішча** – рус. *дом, где живут летом; летнее пристанище* [2, с. 152]; **леснічоўка** – рус. *дом лесника и его семьи* [19, с. 151]. Сустрэкаюцца намінацыі, якія паходзяць ад назваў матэрыялу, з якога зроблена пабудова. Гэта такія назоўнікі, як **мураванка** – рус. *постройка из камня или кирпича* [2, с. 165]; **дашчанік** – рус. *строение, сбитое из досок* [2, с. 75] і інш.

Безэквівалентныя словы сустракаюцца і сярод назваў розных відаў працоўнай дзейнасці чалавека. Лексічныя адзінкі, семантыка якіх звязана з абазначэннем тых ці іншых відаў заняткаў, промыслаў і рамёстваў, што здаўна былі пашыраны ў беларусаў, прадстаўлены як назоўнікамі: **ладзь-баванне** – рус. *извлечение мёда из улья* [2, с. 147]; **мулярства (мулярка)** – рус. *ремесло, занятие каменщика* [2, с. 164], так і шматлікімі деясловамі: **леснікаваць** – рус. *выполнять работу лесничего* [2, с. 151]; **камінарыць** – рус. *выполнять работу трубочиста* [2, с. 125]; **ляшыць** – рус. *делитъ участок поля на полосы, отмечая края посева* [2, с. 157]; **плугарыць (плужыць)** – рус. *обрабатывать землю плугом* [2, с. 219]; **разьбярыць** – рус. *заниматься художественной резьбой по дереву* [2, с. 243] і інш.

У мінулым сяляне, якія мелі нізкі ўзровень матэрыяльнага дастатку, для таго, каб зарабіць грошы на жыццё, наймаліся на працу да паноў ці заможных гаспадароў-сялян. Так, у беларускай мове сустракаюцца асобныя безэквівалентныя словы, якія абазначаюць розныя віды грашовых выплат за выкананую працу. Напрыклад, **асяніна** – рус. *осенняя оплата труда пастуха* [2, с. 28]; **праэцнтоўка** – рус. *начисление зарплаты частью от выполненного в виде денег и натуре* [2, с. 227].

Да разгледжаных вышэй безэквівалентных слоў далучаюцца лексічныя адзінкі, якія звязаны сваім значэннем са сферай паўсядзённага жыцця нашага народа, асабліва ў мінулыя часы. Некаторыя з іх і сёння шырока ўжываюцца носьбітамі беларускай мовы ў штодзённым ужытку. Напрыклад: **абжаца** – рус. *привести, организовать жатву* [2, с. 13]; **адранак** – рус. *утренняя пастьба коров* [2, с. 19]; **гаспадыньства** – рус. *статус дома хозяйки; занятие хозяйки* [2, с. 61]; **падхадзіца** – рус. *управиться с работой* [2, с. 194]; **пэрыць** – рус. *колочит вальком бельё* [2, с. 217]; **подплетка** – рус. *шило для подплетания лаптей* [2, с. 315]; **пыніцца** – рус. *управляться по хозяйству* [2, с. 236]; **шыдэлак** – рус. *крючок для вязания* [2, с. 315] і інш.

Такім чынам, прааналізаваныя безэквівалентныя назвы, звязаныя з семантызацыяй гаспадарчай дзейнасці чалавека, выяўляюць адметнасці жыццёвага ладу і раслінаводства на Беларусі яшчэ са старажытных часоў, характарызуюць асаблівасці прылад працы, пабудовы і гаспадарчых прыстасаванняў, выяўляюць спецыфіку працоўнай сферы дзейнасці беларусаў увогуле і разам з тым нясуць у сабе разнастайную краіназнаўчую інфармацыю пра Беларусь і яе жыхароў.

Даследаванне безэквівалентнай лексікі, якая рэпрэзентуе сферу гаспадарчай дзейнасці чалавека, дае падставы меркаваць, што народныя традыцыі захавалі ў сабе шматвятковыя калектыўныя навывыкі і вытворчыя веды, якія ўваходзяць ў нацыянальны фонд народнай культуры беларусаў.

Літаратура

1. Цітоў, В. С. Этнаграфічная спадчына. Беларусь. Традыцыйна-бытавая культура / В. С. Цітоў. – Мінск : Беларусь, 1997. – 207 с.

Уладзіслава Кабушка

ДА ПРАБЛЕМЫ ВЫВУЧЭННЯ МЯНУШАК: СТАН, КІРУНКІ, ПЕРСПЕКТЫВЫ

Анамастычная лексіка беларускай мовы пачала актыўна даследавацца ў апошнія 40 гадоў. Агульны агляд развіцця антрапанімікі і тапанімікі Беларусі ад 30–40-х гадоў XIX ст. да нашых дзён уключна зроблены М. Бірылам і В. Лемцогавай, а таксама Г. Мезенка ў дапаможніку “Беларуская анамастыка” і аглядным артыкуле “Сучасная беларуская анамастыка”, дзе падаецца апісанне асноўных кірункаў вывучэння анамастычных адзінак. За ўказаны перыяд, па падліках гэтых спецыялістаў, апублікавана больш за чатырыста прац па анамастыцы. Умоўна яны дзеліцца на чатыры групы: 1) даследаванні асобных галін анамастыкі: тапанімікі, антрапанімікі, заанімікі, фітанімікі, эрганімікі, этнанімікі; 2) даследаванні адтапанімічнай лексікі; 3) даследаванні анамастычнай лексікаграфіі; 4) працы вучэбна-метадычнага характару [1, с. 12].

Анамастычная прастора займае даволі значнае месца і ў агульнай сістэме моўнай карціны свету і ў асабістых уяўленнях пра склад і функцыянаванне навакольнага асяроддзя, якія ўвасабляюцца ў лексічных адзінках і месцяца ва ўнутраных структурах чалавечага мыслення. Анамастычная сістэма на самай справе дастаткова складаны механізм, які ўключае семантычна і функцыянальна розныя адзінкі, бо ўласныя імёны называюць шырокае кола разнастайных суб’ектаў, аб’ектаў, паняццяў. Бясспрэчным жа з’яўляецца той факт, што асноўнае месца ў складзе любога анамастычнага інструментарыя па праву належыць антрапонімам [6, с. 345]. І гэта зразумела, бо любы прадмет ці з’яву ўласным імёнам надзяляе менавіта чалавек. Ён адзначае прыкметы, якія вылучаюць адзін прадмет з ліку падобных, складае нейкае агульнае ўяўленне пра яго і надае імя. Менавіта ён садзейнічае таму, каб імя ўвайшло ў агульную анамастычную сістэму і стала выконваць уласціваю яму ролю.

Анамастыка больш, чым іншыя раздзелы мовазнаўства, звязана з другімі навукамі, бо ўласнае імя можа быць аб’ектам вывучэння і гісторыі, і геаграфіі, і астраноміі, і батанікі, і літаратуры. Таму даследчыкі анамастычнай лексікі павінны добра валодаць не толькі прыёмамі лінгвістычнага аналізу слова, але і дастаткова глыбока ведаць гісторыю свайго і суседніх народаў, асабліва роднасных, напрыклад, рускага, украінскага, польскага, быць дасведчанымі ў праблемах мастацкай літаратуры, мець ґрунтоўнае ўяўленне пра геаграфію ўласных імёнаў, іх бытаванне і пашырэнне ў прасторы і часе [4, с. 25].